

XVI. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI PARASI ÜZERİNDE YAPILAN İŞLEMLERE İLİŞKİN BAZI BİLGİLER

Özer Ergenç*

Osmanlı ekonomisinin durumunu iyice anlayabilmek için, bilinmesi gereken hususlardan biri de para sistemidir. Osmanlı ülkesinde kullanılan paraların çeşitlerini, gerçek değer ve alım güçlerini, değer bakımından birbirlerine oranlarını, bunların yabancı paralarla ilişkilerini saptamadan Osmanlı iktisat ve ticaret hayatına ilişkin sağlıklı değerlendirmeler yapılamaz. Bu nedenle, bu kısa yazıda, şimdiye değin bilinenlere ufak bir katkı olacağı umularak, belgelerden edinilen bazı bilgiler sunulacaktır.

Bilindiği gibi, Osmanlılar son yıllarına değin altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış paralar kullanmışlardır. Osmanlı paralarının **nominal** değerleri, bir ölçüde **reel** değerlerine bağlıydı. Devletin darbhânedede sözüedilen madenlerden kestiği, belli ağırlıktaki yassı yuvarlak parçacıklara **sikke** adı verilir; bunlardan gümüşten olanına **akça**, altınına **sikke-i hasene** veya **kırmızı** denirdi. Genel olarak **sikke-i hümayûn** denilen ve pâdişâhın emriyle kesilip tedavülde bulundurulmuş bu Osmanlı paralarının yanında, ülke içinde yabancı altın ve gümüş paralar da serbestçe kullanılmaktaydı. Çünkü Osmanlı ülkesinde altın ve gümüş nâdir bulunan kıymetli madenlerdendi. Örneğin **Riyâl kuruş** (İspanyol gümüş parası), **Hançerli kuruş** v.b. yabancı paralar kullanılıyordu.

Osmanlı para sisteminin esas birimi **akça** idi. Yani akça tedavülde bulunan bir **sikke** olmanın yanında, piyasada geçerli olan diğer sikkelerin de değerlerini tespit etmekte kullanılan bir ölçektir^(*). Osmanlı parası üzerindeki bütün değişiklikler akça üzerinde olmakta ve akçanın reel değeri, piyasadaki geçerliliği devlet tarafından tespit edilmekte idi. Dış ticaret, eşya fiyatları, sikkenin gerçek değeri ile ülkede bulunan altın ve gümüş madenlerinin miktarı arasında sıkı bir ilişki vardı. Bunlardan birinde meydana gelecek değişiklikler, tabiiyle diğerlerini de etkileye-

(*) Dr. Asistan, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi.

cektir. Ayrıca kalpazanların ve benzerlerinin para ve fiatlar üzerindeki oyunları para ayarlamalarına sebep olmakta idi. Bu gibi hallerde devlet, tedavüldeki parayı çekerek yerine değeri ayarlanmış **cedid akça** çıkarır ve bu suretle yapılan işleme **sikke tashih** denirdi⁽²⁾.

Osmanlı parasının temel birimi akça, devletin kuruluşundan itibaren zaman zaman değişikliklere uğradı⁽³⁾. Örneğin, Orhan zamanında 100 dirhem gümüşten 269 akça kesilirken, Fatih devrinde aynı miktar gümüş 280, 1491 - 1566 tarihleri arasında en çok 420 akça hâline getiriliyordu. 1566 tarihinde 100 dirhem gümüşten 450 akça kesilmeye başlandı. Bu tarihten sonra Osmanlı parası büyük bir buhran içine girdi. Kalpazanlık, akçanın gümüş miktarını kenarlarını kırpmak suretiyle ve kesmeke yapılan azaltmalar dolayısıyla, resmî râyici 60 akça olarak tespit edilmiş olan altının halk arasında 80 - 100 - 120 akçaya alınıp verilmesine sebep oluyordu⁽⁴⁾. Devlet önce bu durumu ülkenin her yanına gönderdiği fermanlarla önlemek istedi. Mültezimlerin vergi toplarken paranın resmî râyicine riayet etmeleri ve halk arasındaki işlemlerde «para ahvâline ihtilâl» verecek davranışların önlenmesi için görevlilere tekrar tekrar emirler verildi⁽⁵⁾. Ancak ayarı bozuk paranın eşya ve yiyecek fiatlarının kararsız ve nispetsiz bir şekilde yükselmesine sebep oluşu, bunun tehditkâr bir hal alışı yüzünden devlet yeni bir ayarlama yapmak zorunda kaldı.

1585 Devalüasyonu : XVI. yüzyılın sonlarında yapılan bu ayarlama ilk büyük devalüasyon idi⁽⁶⁾. Bu sikke tashihinin tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mustafa Akdağ, 58 numaralı Mühimme defterinin 289. sayfasındaki kayda dayanarak olayın 1585 yılında vukubulduğunu söylerken⁽⁷⁾, Ömer Lütfi Barkan, kesin tarih vermek yerine ilgili hükümet kararının 1584 - 1586 yılları arasında uygulandığını beyan eder⁽⁸⁾. Alınan karara göre, o zamana kadar 100 dirhem gümüşten 450 akça kesilmekte iken, bu defa 800 adet kesilecekti. Böylelikle, 1 dirhem 3.072 gram olduğuna göre⁽⁹⁾, akça 0.682 gram gümüşü ihtiva ederken, ağırlığı 0.384 grama indirilmiş oluyordu. Aynı karara göre, altın değer itibarıyla 120 akçaya, kuruş ise 70 akçaya karşılık kabul ediliyordu. Akçanın gerçek değerinde düşme olurken, altın akça hesabıyla değerlendirilmiş oluyordu. Askerin aylığını bu yeni akçalarla ödemeye kalkan devlet, kapıkulunun büyük direnmesi ile karşılaştı, ayrıca bu karar bütün ülkede de uygulanamadı. Eskilerle değiştirilecek yeni akçaların kestirilmesi ve dağıtım işi epey uzadı. Halil Sahillioğlu, bu işlemin ancak 1589 - 1590 yılları arasında ta-

mamlanabildiğini söylemektedir⁽¹⁰⁾. Ankara'da daha da uzadığı anlaşılıyor. Öyle ki, sicillerden çıkardığımız kayıtlara göre, 1592 yılına kadar altın genellikle 60 akça üzerinden muamele görmüş, ancak bu tarihten sonra altın 120, kuruş 70 akçaya alınıp verilmeye başlamıştır. Buna rağmen, resmî râyicin ve belgelerin dili ile «sûr-ı vâki üzere» yani pazarda geçerli olan değerinin ne olduğu tam anlaşılammamaktadır. Örneğin, 8 Aralık 1592 (3 R. Evvel 1001) tarihli bir alacak davâsında Molla Ali b. Durmuş, Satılmış b. Ali'den alacağı olan 6.000 akçaya karşılık 4 kişiyi 100 altına kefil bi'l-mâl kaydettirmektedir. Demek ki, bu sırada 1 altın 60 akçadır⁽¹¹⁾. Oysa, hemen 16 Aralık 1592 (11 R. Evvel 1001) tarihli bir başka kayıta, Habîb b. Hacı Hüdaverdi, Yakob veled Yasef adlı Yahudiden 3.000 akça alacağını olduğunu, kendisinin 20 altın verip, daha 5 altını kaldığını söylemektedir. Buna göre 1 altın 120 akça olmaktadır⁽¹²⁾. Mart sonları 1594 (Evâil-i Receb 1002) tarihli bir tereke kaydında altın 120, kuruş 70 akçaya çıkmış görünüyor⁽¹³⁾. Oysa, bu tarihten bir yıl önce (10 Nisan 1593) kuruşun 75 akçaya bozdurulmak istendiğini öğreniyoruz⁽¹⁴⁾. 16 Haziran 1594 (26 Ramazan 1002) tarihinde ise, kuruş resmen 70 akça karşılığı kabul edildiği halde, halk arasındaki işlemlerde 75 akçadan hesaplanmaktadır⁽¹⁵⁾. 25 Temmuz 1594 tarihli bir başka kayıta da altın 60 akçaya geçmektedir⁽¹⁶⁾. Demek ki, 1584-1586 sikke tashihi ile bir dirhem gümüşten 8 akça kesilmesi, altının 120, kuruşun 70 akça değerinde olması kararı alınmış, fakat müteakip yıllarda tam uygulanamamıştır. Gerçi resmi işlemlerde yukarıdaki esaslar çerçevesinde kalınmıştır⁽¹⁷⁾, ama halk arasında paranın durumundaki istikrarsızlık giderek artmıştır. Öyle ki, aşağıda ayrıntıları ile anlatacağımız yeni bir para ayarlamasına kadar para hesaplarında tam anlamıyla karışıklık göze çarpmaktadır. Örneğin, 16 Ağustos 1598 (13 Muharrem 1007) tarihli Ankara tüccarlarından Hacı Seydi b. Hasan'ın tereke kaydında, Körpe adlı bir zimmî üzerinde «120 akçadan hesaplanması gereken 3500 kuruş, bir de 100 akçadan hesaplanması gereken 100 kuruş» alacak kaydedilmiştir⁽¹⁸⁾. Anlaşılıyor ki, 1598 tarihinden önce kuruş ilkin 100 akçaya, sonra 120 akçaya yükselmiştir. 18 Haziran 1599 (22 Zi'l-Kade 1007) tarihli bir kayıta, altın 158 akçaya hesaplanmaktadır⁽¹⁹⁾. Altın ve kuruşun değerlerindeki bu artışı, pazarda geçerli olan değer ile resmî râyic arasındaki tutarsızlığı açıkça gösteren belgeler de vardır. Örneğin, 14 Temmuz 1599 (10 Zi-lhicce 1007) tarihinde Bâli veled Sinan adlı bir zimmî, Abraham veled Musa adlı Yahudiye 21.000 akçalık sof sattığını, ancak bedelini **akça** olarak vermek üzere pazarlık yaptıklarını, oy-

sa Abraham'ın borcunu filori (altın) ile ödemek istediğini beyanla, bu hususta aralarındaki anlaşmazlığın giderilmesini istemektedir. Kadı onu haklı görerek ödemenin akça ile yapılmasına hükmetmiştir⁽²⁰⁾. Bâlinin altın kabul etmeyişinin nedeni açıktır. Bu tarihte devletin akça hesabıyla altına tanıdığı değer 120 iken, halk arasında daha fazlaya gitmektedir⁽²¹⁾. Eğer Abraham'dan altın alırsa parasını resmî râyic üzerinden akçaya çevirdiğinde eline eksik akça geçmiş olacaktır. Nitekim, 27 Temmuz 1599 (4 Muharrem 1008) tarihli bir kayıta da İsmail b. Hacı Abdi adlı biri 1300 akçalık alacağını borçludan akça olarak ödemesini istemektedir⁽²²⁾. Bu tarihlerde akçanın altın ve kuruşa nazaran değeri git-tikçe düşmektedir. 1595 - 6 (1004)'de altın 150 akçaya bozdurulurken, 1599 yılının sonlarında altın 200, kuruş 130 akçaya çıkmış-tır ve orada da kalacak görünmemektedir⁽²³⁾. 11 Aralık 1599 (23 C. Evvel 1008) tarihinde Niyet b. Şöhret, Hâce b. Kılavuz'a bir makrama sattığını, parasını alırken Hâce'nin kuruşu **narh-ı câri** 130 iken 133'e verdiğini söylemektedir⁽²⁴⁾. Aynı tarihli bir diğer sicilde, kendisinden kuruşu 135 akçadan sayarak verdiği için şikâyet edilen Musa b. Halil, «yüz otuz beşe aldım, yüz otuz beşe sattım» demektedir⁽²⁵⁾. Oysa bu sırada devlet katında kuruşun değeri 70, altının 120 akçadır⁽²⁶⁾. Akçanın durumunda istikrar olmayınca, piyasada kalp paralar da dönmeye başlamış ve bu durum akçanın değerini daha da düşürmüştür⁽²⁷⁾. 15 Ocak 1600 (27 C. Ahir 1008) tarihinde, başlarında şehir kethüdası olduğu halde a'yândan Hacı Satı ve tüccar tâifesinden bazıları Mahkeme'de Gülâbi veled Hıdır adlı zimmîyi şehre ayârı bozuk para getirdiği, kuruşu 150 ve 160'a, filoriyi 230 ve 240 akçaya ve bazı meta'a bozduğu için şikâyet etmişlerdir. Gülâbi kendisinin bir yük Kayseri kaftanından başka bir nesne getirmediğini söylemesine karşılık, Hacı Hüdaverdi b. Abdullah, Fazlı b. Mehmed adlı kimseler, bizim yanımızda «Erzurum'dan 60.000 akça getirdim. Kalp ise beni siyaset etsinler» dedi diye tanıklık etmektedirler. Bunun üzerine adigeçen zimmî 25.000 akçası olduğunu, fakat iyi akça olduğunu iddia etmektedir⁽²⁸⁾. Bundan sonra, altın ve kuruş daima yükselmiş ve fiatlar nispetsiz bir şekilde artmıştır. Örneğin 17 Haziran 1600 (5 Zi'l-hicce 1008) tarihli kayıta altın 220 akçadır⁽²⁹⁾. 23 Ağustos 1600 tarihinde 250 akçaya çıkmış görünmektedir⁽³⁰⁾. 30 Eylül 1600'de Ankara ekmekçilerinden bazıları, bir müddet önce sadrazam voyvodasının huzurunda, filoriyi 240'a, kuruşu 160 akçaya verdiklerini beyan etmişlerdir⁽³¹⁾.

1584 - 1586 yılları arasında yapılan «para ayarlaması»na rağmen sikkenin bir türlü istikrara kavuşamaması ve bu nedenle fi-

atların gelişi güzel yükselmeğe başlaması, ticaret hayatındaki karışıklıkların sürüp gitmesi sonucu devlet, yeni bir **sikke tashihi** yapmak yani yeni akçalar çıkarıp, ayarı bozulmuş olanları toplamak, yeni narh cetvelleri tanzim ettirmek zorunda kaldı. Ankara, Çankırı, Karahisar-ı Sâhib ve Hâmid sancaklarında bulunan kadılara gönderilen eylül ortaları 1600 (evâil-i R. evvel 1009) tarihli ve onu izleyen Ekim ortaları 1600 tarihli fermanlarda «hâlis gümüştendirhemi dokuz buçuk üzere kestirilen» akçaların 1009 R. Evvelinin birinci perşembesinde (14 Eylül 1600) İstanbul'dan çıkarılıp tevzi' ve taksim olunduğu ve İstanbul'dan gelen örneklere göre, aynı ölçü ve ayârda yeni akça kestirilip sikke tashihi'nin yapılması emrediliyordu⁽³²⁾.

1600 Devalüasyonu : Ankara'da akça darbına ve eskileri ile yenilerin değiştirilmesine 16 Ekim 1600 (7 R. Ahir 1009)'da başlandı⁽³³⁾. Bu husus için Dergâh-ı âli çavuşlarından Mehmed Çavuş tayin edilmişti. Ankara müftüsü Abdullah Efendi ve diğer ileri gelenlerin huzurunda darbhâne olarak bina edilen yerde akça kesilmesine girişildi. Aynı tarihlerde ülkenin diğer yerlerinde de mübaşirler sikke tashihi için görevlendirilmişlerdi⁽³⁴⁾.

Yukarıda adı geçen fermanlarda «memâlik-i mahrûsede olan darbhânelerde hâlis gümüştendirhemi dokuz buçuk üzere akça kat' itdirilüb reâyâ ve berâyâyâ tevzi' ve taksim» olunması, «kalp akça her kimde var ise, darbhâneye iledüb kâl itdirüb emr üzere akça» kestirilmesi emredilmektedir. Ayrıca, «min ba'd nâs mâbeyninde altın yüz yirmi ve tamam kuruş seksen ve Arslanlı kuruş yetmiş akçaya geçip, ziyâdeye geçmiye» denmektedir. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, akça yine devalüe edilmiştir. Yani 1584 - 86 ayarlamasına göre 1 dirhem gümüştendir 8 akça kesilirken, şimdi 9,5 akça kesilmekle akçanın reel değeri azaltılmaktadır. Diğer bir deyişle 1584 - 86 devalüasyonundan sonra ağırlığı 0.384 gram olan akça, daha küçültülerek 0.323 grama düşürülmüştür. Bu değişiklik ile akçanın altına oranı da farkedecektir. 0.384 gramlık akçaların 120'si ile yani 46.80 gram gümüştendir bir altın alınırken, şimdi 0.323 gramlık akçalardan 120'si ile yani 38.76 gram gümüştendir alınabilecektir⁽³⁵⁾.

1600 yılında yapılan para ayarlamasında devletin işi daha sıkı tuttuğu Ankara'daki uygulamadan anlaşılmaktadır. Tekrar tekrar gönderilen fermanlardan başka, Ankara'da para tashihi ile görevlendirilen Mehmed Çavuş'un faaliyetlerini gösteren kayıtlar bu hususta aydınlatıcıdır. Daha 21 Ağustos 1600 (10 Safer 1009)'da adı geçen Çavuş tarafından Ankara'ya 120 adet **sikke-i**

hümâyûn yani örnek sikke gönderilmiş ve eşrâf ve a'yân huzurunda sayılmıştır⁽³⁶⁾. 16 Ekim 1600 (7 R. Ahir 1009) tarihinde sikke tashihine başlandıktan sonra, halkın elinde bulunan eski akçalar değiştirilmeye başlanmıştır. Bu husustaki kayıtlar, paranın içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından ilginçtir. Örneğin, 16 Ekim 1600 tarihli sicilde «darbhâne vaz' olunan mahalle 'bi'l-fiil mahmiyye-i mezbûrede müftî ve müderris olan a'lemu'l-ulemâi'l-mütebahhirîn Abdullah Efendi hazretleri ve zümre-i kudâtdan zübdetü'l-vulât Abdülkadir Efendi ve sâir havâs ve avâm hâzırûn olduklarında dokuz buçuğu bir dirhem olmak üzere kat'ına mübaşeret olunub lâkin bu diyârda gümüş ve madeni gümüş olmamağla kuruşa teveccüh olunub Riyâl ve Hançerli kuruş kâl oldukça, Riyâl kuruş 72 akçalık ve Hançerli kuruşun 74 akçalık gümüşü zuhûr ettiği» yazılıdır⁽³⁷⁾. Yani, 1 Riyâl kuruşun eritilmesi ile elde edilen gümüşten 9,5'u 1 dirhem eder akçalardan 72 adet, 1 Hançerli kuruşun gümüşünden 74 adet akça kesilebilmiştir. Bu, devletin bu paralara tanıdığı değerın altında gümüş ihtiva ettiklerini göstermektedir.

Bir başka kayıтта, Kayserili Ali darbhâneye 150 kuruşu değiştirmek üzere getirdiğinde, 94 kuruş ile 21 hurda kuruş karşılığı 65 altın, yani akça hesabı ile $65 \times 120 = 7800$ akça alıyor. Oysa 21 hurda da tam olsaydı $115 \times 80 = 9200$ akça alması gerekirdi. Demekki, hurda kuruşlarda 1400 akçalık vezin noksanlığı vardı⁽³⁸⁾. Sikke ayarlaması yapılmazdan önce kullanılan akçaların durumu da aynıdır. Akçanın ihtiva ettiği gümüşten daha çok içinde bakır vardı, ya da kırılmak, aşındırılmak suretiyle vezni düşürülmüştü. Örneğin, 3 Ocak 1601 (26 C. Ahir 1009)'da ölmüş bir adamın akçaları darbhânedede tartılıp kâl edildiğinde, 440 dirhemlik akçadan 250 dirhem hâlis gümüş çıkmıştır⁽³⁹⁾.

1600 devalüasyonu ile akçanın gümüş miktarında yapılan azaltma ile birlikte, fiatı 240 akça olan altının 120 akçaya, kuruşun da 160'dan 80'e indirilmesi, birbirine alacak-vereceği olanların hesaplarının düzeltilmesine sebep oldu. Örneğin, A, para ayarlamasından önce B'ye 200 akça borçlu ise şimdi borcunu 100 akça olarak ödemesi gerekiyordu. Ama, altın ve kuruşun fiatlarının daha aşağı olduğu sıralarda alınmış borç paranın iadesi ayarlamadan sonraya kalmışsa, bu bir çok kimseyi anlaşmazlığa düşürdü. Bu hususta alınmış fetvalara, kadıya başvuranların şikâyetlerine ait kayıtlar pek çoktur. Örneğin, 28 Kasım 1600 (21 C. Evvel 1009) tarihinde, seferde ölen bir yeniçerinin kızının vasisi, Hüseyin b. Yusuf adlı bir şahısta alacakları olduğunu be-

yan ederek şöyle demektedir: «Mezbûr Hüseyin zimmetinde züyuf akça zamanında yedi bin akça hakkı olup mukaddemâ yine züyuf akça zamanında üç bin akçasını kabz eyleyüb dört bin akça bâki kalub hâlâ cedîd akça ile tansif olmak lâzım geldikde iki bin cedîd akça dahî alub... zimmetini îbrâ» ettik⁽⁴⁰⁾. Yine, 23 C. Evvel 1009 tarihinde Hüseyin b. Seydi, Dilsizoğlu Salomona olan borcunu beyan ederken, «mezbûrda yüz sikke filori karzdar hakkım olup, züyuf hesabı ile yüz bin akça etmiş idi. Hâlâ cedîd hesabı üzere elli bin akça olur» demektedir⁽⁴¹⁾. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür⁽⁴²⁾. Hacı Musa mahallesinin imam akçası vakfının akça tashihinden önce 21.000 akçası vardır. Bunun 4950 akçası çeşitli kimseler üzerinde borç olarak bulunurken, tashihden sonra bu meblâğ 2235 akçaya inmiştir⁽⁴³⁾. Hâce Nasuh'un vakfettiği 102.000 akçadan bu sebeple 21.330 akça eksilmiştir⁽⁴⁴⁾. Ali bey muallimhanesinin 97.000 akçalık vakıf parasının da muhasebesi görüldüğünde 24.430 akça noksanı vukubulmuştur⁽⁴⁵⁾.

Ankara'da para ayarlaması işlemleri 1607 yılında artık tamamlanmış görünüyor. Nitekim, Nisan sonları 1607 (Evâhir-i Zi'l-hicce 1015) tarihli belgeden, darbhâne binasının satıldığını öğreniyoruz⁽⁴⁶⁾.

ANKARA'DA PARANIN ÇEŞİTLİ YILLARDAKİ DURUMU

Belge No.	Tarih	Kuruş	Altın
I/414	8 Ekim 1583		60 akça
I/685	21 Kasım 1583		60 »
I/733	Aralık 1583		60 »
II/15	15 Temmuz 1584	70 akça	
II/1652	21 Mayıs 1590	70 »	
IV/563	3 Şubat 1592		60 akça
III/870	17 Eylül 1592		60 »
IV/10	8 Aralık 1592		60 »
III/960	16 Aralık 1592		60 »
IV/721	10 Nisan 1593	75 akça	135 »
IV/1063	16 Mayıs 1593		120 »
IV/1210	6 Temmuz 1593	70 »	120 »
V/1215	Mart 1594	70 »	120 »
V/653	23 Haziran 1594	75 »	
VI/258	18 Haziran 1599		158 »
VI/458	22 Haziran 1599		200 »
VI/964	3 Kasım 1599	130 »	200 »
VI/1260	11 Aralık 1599	130 »	
VII/105	10 Ocak 1600		200 »
VII/145	15 Ocak 1600	150 - 160	230 - 240
VII/1005	17 Haziran 1600		220 »
VII/1296	28 Ağustos 1600		250 »
VII/1657	Eylül 1600	160 »	240 »
Sikke tashihi	16 Ekim 1600	80 »	120 »

NOTLAR

- (1) Bk. Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi II**, İstanbul, (1970), s. 122. Akçadan başka bakırdan kesilen ve dördü bir akça değerinde olan **fülüs** diye bir sikke ve **pul** diye gerçekte olmayan, fakat akçanın 1/8'i değerinde kabul edilen bir birim de vardı. Fülüs, pazarlarda akçadan küçük kesirler için kullanılan ve üç yılda bir devletçe piyasaya sürülen bir para idi. Örneğin, Bk. **Ankara Şer'iyeye Sicili**, VIII/2190: «Mahmiyye-i İstanbul'da Dârü'd-darb'da kat' olunan fülüsden her üç yılda bir memâlik-i mahrûsemde olan ehl-i sûka tevzi' olunmak kânûn-ı kâdim olmağın biri iki pul ve dördü bir akça hesâbı üzere tevzi' idesiz».
- (2) Bk. Mustafa Akdağ, **Celâli İsyânları**, Ankara, (1963), s. 18.
- (3) Akçanın gümüş miktarı, altına göre değeri, çeşitli etkenlerle alım gücündeki değişiklikler hakkında Bk. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi I**, Ankara, (1959), s. 419 ve devamı; II, Ankara, (1971), s. 189 - 206; **Celâli İsyânları**, Ankara, (1963), s. 15 - 20. Prof. Akdağ, adigeçen eserlerinde şer'iyeye sicillerine dayanarak ayrıntılı bilgi vermektedir. Yine, Ömer Lütfi Barkan, «XVI. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de fiat hareketleri», **Belleten**, XXXIV/136, (1970), s. 571 - 578 de, Halil Sahillioğlu'nun «Kuruluşundan XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı para tarihi hakkında bir deneme», (1958) adlı basılmamış doktora tezine ve arşiv belgelerine dayanarak açıklamalarda bulunmaktadır.
- (4) Bk. Barkan, a.g.m., s. 571.
- (5) Bk. BA, Mühimme Defteri, No. 46, s. 307'de birer sureti Anadolu, Karaman, Şam, Maraş, Trablusşam, Halep, Yemen, Rum, Mısır, Habeş ve Diyarbakır beylerbeyliklerine ve oralardaki sancakbeyi ve kadınlara, İstanbul Haslar, Galata ve Üsküdar kadınlara gönderilmiş 13 Ocak 1582 (28 Zî'l-hicce 989) tarihli fermanda, «...mâtakaddemden filori 60 akça ve kuruş 40 akçada iken hâlâ altun ve kuruş ziyâdeye çıkmagla muâmele ahvâline külli ihtilâl geldüğü» bildirildiğinden, «evvelâ üç gün muhkem tenbih ve nidâ itdirüb» ziyâdeye muamelenin önlenmesi, bu hususun «hufyeten ve alenen» yoklanması emredilmektedir. 1583 tarihli bir başka ferman suretinde ise, gümrük emînlerinin «altunu altmışar ve kuruşu kırkar akçaya ve şâhîyi yedişer buçuk akça hesabı üzere» almaları emredilmektedir. Ankara Şer'iyeye Sicili (bundan sonra Ank. Şer. Sic.), I/89.
- (6) Bk. Barkan, a.g.m., s. 572.
- (7) Bk. Mustafa Akdağ, **Celâli İsyânları**, s. 18.
- (8) Bk. Barkan, a.g.m., s. 572 - 574.
- (9) Bk. Barkan, adigeçen makalesinde Halil Sahillioğlu'nun hesaplamalarını kabul etmektedir. Sahillioğlu'na göre, Osmanlılar XVII. yüzyılın sonuna kadar Tebrizî dirhem denilen ve 3.072 gram gelen dirhem kullanmışlardır.
- (10) Bk. Barkan, a.g.m., s. 572 - 574.

- (11) Bk. Ank. Şer. Sic., IV/10.
- (12) Bk. Ank. Şer. Sic., III/960.
- (13) Bk. Ank. Şer. Sic., V/1215, 1215 - B. Bu sicillerde ölen Mehmed b. Hüseyin adlı bir şahsın nakd parası vârisleri arasında taksim edilirken şöyle denmektedir : «Mezbur Mehmede mukaddemâ babası merhûm Hüseyin'in vefatından sonra ırs ile intikal eden hissesi 152800 akça olub ve mâl-i müdarebeden 4233 akça zam olunub bu cümlemin içinde 650 adet kuruş 40'ar akçaya olmağla, otuzar akçası kuruş fazlası, 19500 akça, altmışar akça altın fazlası 19680 akça...».
- (14) Bk. Ank. Şer. Sic., IV/721'de kayıtlı 10 Nisan 1593 (8 Receb 1001) tarihli sicilde, Mustafa b. Murad adlı bir şahıs, Mehmed b. Zâhid'i «her kuruşu yetmiş beşer akçaya adetmek ister», diye şikayet etmektedir.
- (15) Bk. Ank. Şer. Sic., V/609 : «...bir defa dahî yüz yirmi kuruş ki sûr-ı vâki' üzere dokuz bin akça ider». Burada sûr-ı vâki' üzere denen, pazarda geçerli olan değerdir.
- (16) Bk. Ank. Şer. Sic., V/940 : «Elli vukuyye tiftik aldım, amma elli sekizer akçaya alıp yinmi iki altın virüb bâki yirmi altı altın ile yirmi akça kaldı». Bu ifadedeki tiftik bedelini hesaplırsak, bir altunun 60 akça olduğu çıkar.
- (17) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/2452 (11 Haziran 1598 tarihli ferman sureti). Bu belgede perâkende keferenin cizyelerinin toplanması sırasında sekizi bir dirhem eder akçadan alınması, eğer kuruş alınırsa 70, altın alınırsa 120 akçadan hesaplanması emredilmektedir.
- (18) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/1392 : «Der deyn-i Körpe kâfir : Kuruş (fi 120) 3500; def'a kuruş (fi 100) 1000».
- (19) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/258.
- (20) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/383.
- (21) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/1379. Bu 15 Ekim 1599 (15 R. Evvel 1008) tarihli fermanında : «Bundan akdem Aksaray kadısı olub kasaba-i Ankara'da sâkin olan Mevlânâ Kasım, Aksaray kadısı iken 1004 (1595 - 6) tarihinde kazâ-i mezbûrun bedel-i kürekçi akçasından reâyâdan altın cem'idüb ve her altını 118'er hesâbı üzere almış iken cem'eylediği altını aynıyla teslim-i hazîne eylemeyüb kasaba-i Ankara'ya getirib zikr olunan altını 150'şer akçaya ve dahî ziyadeye bozub» bu şekilde «vaz'-ı irtikab» eylediği için arandığı, şiddetle cezalandırılmak üzere yakalandığında İstanbul'a gönderilmesi gerektiği yazılıdır.
- (22) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/532.
- (23) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/964.3 Kasım 1599 (13 R. Ahir 1008) tarihli sicilde Hasan b. Kasım, Ali b. Mehmed'e bir inek sattım. Bahasını alırken bana «yüz otuz beş akçaya kuruş verdi ve iki yüz beş akçaya altını verdi. Narh-ı cârden beş akça ziyadedir» dediğinde, Ali de onun sözlerini kabul etmektedir.
- (24) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/1260.

- (25) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/1261.
- (26) Bk. Ank. Şer. Sic., VI/1456, VII/791.
- (27) Kalpazanlık hakkında sicillerde pek çok belge vardır. Örneğin özel âletleri ile sahte para kesip bunları yayanlar, sıkı takip altında tutulmalarına rağmen, bu tür olayların önü alınmamaktadır.
- (28) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/144, 145.
- (29) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1005.
- (30) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1296 : «Fî'l-hakika vech-i meşrûh üzere oldu. Lâkin ol zamanda filori iki yüze idi. Şimdi iki yüz elli akça ider».
- (31) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1408.
- (32) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/2137, 2177. Ö.L. Barkan, 1600 yılında bir para ayarlaması olduğunu 15 Kasım 1600 tarihli bir narh defterine dayanarak zikreder (Bk. Fiat hareketleri.. *Belleten*, XXXIV/136, s. 574). Bizim belgelerimiz bu olay hakkında kesin tarih getirmekte ve ayrıntılı bilgi vermemektedir.
- (33) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1463.
- (34) Örneğin, Aralık sonları 1600 (Evâhir-i C. Ahir 1009) tarihli bir ferman dan, Ankara sancağında timar tasarruf eden Murad Çavuş'un «altun ve gümüş ahvâline haberdâr olmağla Karatura darbhânesinde dirhemi dokuz buçuk üzere akça kat' itdirüb Köstendil sancağı ile sekiz kadılık yeri tashih eylemek»le görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Bk. Ank. Şer. Sic., VIII/3050).
- (35) Bk. Barkan, *Fiat hareketleri...*, s. 575 - 576. Barkan bu hesapları, Sahillioğlunun adigeçen doktora tezine dayanarak yapmaktadır. Sahillioğluna göre, Türkiye'de XVII. yüzyılın sonuna kadar 3.072 gram ağırlığındaki Tebrizî dirhem kullanılmıştır. Bu tarihten sonra, 3.207 gram ağırlığında Rumî dirhemler kabul edilmiştir. Sultanî denilen bir Osmanlı altını, 1552 tarihlerine doğru 3.572 gram saf altın ihtiva ediyordu. Bu altın 1552 - 1560 tarihleri arasında 3.544, 1563'de 3.517 gram geliyordu. 1641 yılında ise 3.490 veya 3.464 grama düşmüştü.
- (36) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1325. Ayrıca VII/1381'de kayıtlı 20 Eylül 1600 tarihli bir kayıta Kayserili Ali b. Hacı Şaban, Ankara'da darbhâne nazırı Mehmed b. Abdülkerim mahzarında «bundan akdem 150 tam vezinli kuruşum ve 21 hurda kuruşum alub darbhâneye tutmuşlar idi» deyip, verdiklerinin içinde vezni uygun çıkan 56 kuruş ile geri kalan 94 tam ve 21 hurdaya karşılık 65 altın aldığını beyan ediyor. Bu belgedeki bilgi ile yukarıda zikrettiğimiz Mehmed Çavuş'un 20 Eylülde para değiştirmeye başladığı düşünülürse, İstanbul ve Osmanlı ülkesinin her yanında para tashihine 14 Eylül'de başlanmasının kararlaştırıldığı anlaşılır. Ancak Ankara'da kesin olarak bu işleme 16 Ekim 1600'de başlanabilmektedir.
- (37) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1463.
- (38) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1381.

- (39) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1875 : «Budur ki, bundan akdem Kurşunlu Han' da fevt olan el-Hâc İbrahim'in Cemile nâm hatunu ve Ümmühan nâm sagire ve Mustafa nâm sagirine nakl-i şahade ile vekil-i şer'ileri olan . . . Osman, mahfil-i kazâda hâlâ darbhâne nazırı . . . mahzarında takrîr-i merâm idüb, müteveffa-i mezbûrun hin-i fevtinde Beytü'l-mâl emini kabz eylediği 440 dirhem züyuf akçası darbhannede kâl itdirilip 250 dirhem hâlis gümüş kalub...».
- (40) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1622.
- (41) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1651.
- (42) Bk. Ank. Şer. Sic., VII/1450, 1451, 1459, 1717.
- (43) Bk. Ank. Şer. Sic., VIII/97 (17 Şaban 1009).
- (44) Bk. Ank. Şer. Sic., VIII/1174 (18 Muharrem 1010).
- (45) Bk. Ank. Şer. Sic., X/1014 (Evâhir-i Zi'l-ka'de 1015).
- (46) Bk. Ank. Şer. Sic., X/1130.